

«Сейфуллин оқулары – 16: Жаңа формациядағы жастар ғылыми-Қазақстанның болашағы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары =Материалы Международной научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 16: Молодежная наука, новой формации - будущее Казахстана. - 2020. - Т.І, Ч.1 - Б.245-249

ЖЕЛІСТІ ЖЫЛҚЫ ТҰҚЫМДАРЫН СЫРТҚЫ ПШІНІ, ДЕНЕ БІТІМІ ЖӘНЕ ТҮР-ТҮЛҒАСЫНА БАЙЛАНЫСТЫ БАҒАЛАУ

Мойнакбаева А., Худайбергенова Д.

Қазақстандағы жылқы шаруашылығы - мал шаруашылығының дәстүрлі де маңызды саласы. Егемен ел атанып нарықтық қатынастар белең алған тұста да бұл бағыт сақталып, қарқынды дамып келеді. Оны жылқы түлігінің Советтер заманындағы ең жоғары көрсеткіш 1млн. 700 мыңнан 2020 жылдың басында 2 млн. 800 мыңға жеткені айғақтайды. Алайда, бұл саланың келешегі тек өнімділік, яғни етті-сүтті бағытпен ғана шектеліп қалуы жеткіліксіз. Жылқы шаруашылығының басқа салаларының да дамуына баса көңіл бөлген жөн. Сондай бағыттың бірі - спорттық жылқы шаруашылығы. Оның маңыздылығын мал шаруашылығының басқа салаларымен салыстырғанда тек ат сайыс, ат спорты ойындарының ғана Олимпиадалық ойындардың бағдарламасына кіргізілуі дер едік. 1912 құрылған Халықаралық ат спорты федерациясының (International Federation for Equestrian Sports) құрамына бүгінде 134 мемлекет мүше. Олардың арасында Қазақстан Республикасы да бар [1].

Еуропада ат спорты өнерінің экономикалық тиімділігі жылына 100 млрд. АҚШ долларымен бағаланады, АҚШ – та 39 млрд. АҚШ долларымен және Австарлияда шамамен 6,3 млрд. Австралиялық долларды құрайды. Қазірде ат спорты бойынша осы үш аумақ алдыңғы орын алады. Мұндай көрсеткіш ат спортының тек ойын – сауық немесе демалыс қызметінен артық екенін, сонымен қатар елдің экономикасына оң әсер ететінін көрсетеді [2].

Зерттеу жұмыстары 2018-2019 жылдарында Нұр-Сұлтан қаласы аумағында орналасқан «Тұлпар» ат спорты клубында жүргізілді. Зерттеу нысаны ретінде «Тұлпар» АСК өсірілетін аттар оның ішінде желісті жылқы тұқымдары алынды. Шаруашылықта өсірілетін жылқылардың зоотехникалық сипаттамасын анықтау үшін, жылқылардың зоотехникалық қасиетін көрсететін: жылқы тұқымы, өсірілетін аймағы, негізгі түр-түсі, жылқы малынан алынатын негізгі дене өлшемдері (шоқтығының биіктігі, тұлғасының қиғаш ұзындығы, кеуде орамы, жіліншік орамы), салмағы және өсімталдығы анықталды. Жылқы тұқымдары және түр – түсі - жеке куәліктері арқылы, дене өлшемдері - өлшеуіш таяқ, өлшеуіш таспа арқылы, салмақтары - Моторин әдісі арқылы анықталды.

2019 жылдың басына «Тұлпар» АСК 12 түрлі жылқы тұқымына жататын 49 бас аттар болды. Оның ішінде: таза қанды салт мініс тұқымы, ганновер, тракенен, буденный, орловтың желісті, орыстың желісті, қостанай,

көшім және т.б жылқы тұқымдары бар. Саны жағынан барлық жылқының 16 - салт мініс, 20 - желісті, 3 - салт мініс-жегілетін жылқы тұқымдары болса, қалған 9 бас асыл тұқымды емес жылқылар. Сонымен «Тұлпар» АСК жалпы жылқы басына шаққанда, салт міністі – 33% , желісті жылқы – 42 %, тұқымсыз жылқы – 19%, салт мініс-жегілетін жылқы – 6% құрады.

«Тұлпар» ат спорты клубындағы жылқылардың ішіндегі сан жағынан ең көбі желісті жылқы тұқымдары. «Тұлпар» ат спорты клубында 20 бас желісті жылқы тұқымдары өсіріледі. Олардың сипаттамасы 1- кестеде көрсетілді.

1-кесте - «Тұлпар» АСК желісті жылқылардың сипаттамасы

Жылқы аты	Туған күні	Түсі	Тұқымы
Кашмир	1999	қара	Орлов желісті
Орион	2002	қара	Орлов желісті
Ливень	2010	торы	Орлов желісті
Апельсин	2010	қара	Орлов желісті
Лексус	-	сұр	Орлов желісті
Ламбада	2010	торы	Орлов желісті
Памир	2012	қара	Орлов желісті
Джафар	2009	қара	Орлов желісті
Ахилес	2012	сұр	Орлов желісті
Герей	2011	қара-кер	Орлов желісті
Феррари	2017	жирен	Орлов желісіт
Кабул	2013	сұр	Орлов желісті
Ансар	2016	қара	Орлов желісті
Ақтанау-Сайгак	2009	қара	Орыс желісті
Адмирал	2009	қара	Орыс желісті
Блик	2013	торы	Орыс желісті
Тост	2012	торы	Орыс желісті
Самара	2012	сұр	Орыс желісті
Павлуша	2009	қара	Орыс желісті
Қарақуйы н	2011	қара - кер	Орыс желісті

1-кестеден 20 желісті жылқы тұқымының ішінде 13 жылқы, яғни 75% Орлов желісті жылқы тұқымы, ал 7 жылқы Орыстың желісті жылқы тұқымы немесе 25 %.

Жылқылардың зоотехникалық қасиетін көрсететін маңызды көрсеткіштің бірі - малды экстерьері мен конституциясына қарап бағалау, яғни сыртқы пішіні, дене бітімі, түр-тұлғасына қарап белгілі бір қорытынды жасауға болады.

Малдың сырт пішініне қарап төмендегідей селекциялық мәселелерді шешуге болады: дене бітімін бағалау, өнім бағытын анықтау, жас ерекшеліктерін анықтау және т.б. Бұл істерді жүзеге асыруда көзбен көргенді толықтыратын маңызды көрсеткіш - малдың дене өлшемдері [3].

Осыған орай желісті жылқы тұқымдарының дене өлшемдері алынды (2- кесте).

2-кесте - Орлов және Орыстың желісті жылқыларының дене өлшемдері (см)

Жылқы аты	Тұқымы	Туған күні	Шоқтығының биіктігі	Тұрқының қиғаш ұзындығы	Кеуде орамы	Жіліншік орамы
Кашмир	Орлов	1999	160	162,0	183	20,4
Орион	Орлов	2002	159,8	162,3	183	19,3
Ливень	Орлов	2010	160,3	162,0	175	20,3
Апельсин	Орлов	2010	160,3	162,0	180	20,3
Лекус	Орлов	-	158,9	162,2	172	20,0
Ламбада	Орлов	2010	160,8	162,3	180	20,3
Памир	Орлов	2012	160,2	162,2	167	18,5
Джафар	Орлов	2009	160,3	161,9	180	20,4
Ахилес	Орлов	2012	160,9	162,2	171	20,3
Герей	Орлов	2011	160,2	162,2	178	20,1
Феррари	Орлов	2017	160,2	162,1	175	18,5
Кабул	Орлов	2013	159,8	162,3	184	20,3
Ансар	Орлов	2016	160	162,3	169	18,9
Ақтанау-Сайгак	Орыс	2009	159	162,0	166	20,0
А	О	2	159,6	161,	18	20

дмирал	рыс	009		9	4	,0
Бл	О	2	158,3	162,	18	19
ик	рыс	013		3	4	
Па	О	2	158,8	162,	18	20
влуша	рыс	009		3	1	,3
Са	О	2	159,9	162,	16	18
мара	рыс	012		1	9	,9
То	О	2	159,7	162,	16	19
ст	рыс	012		3	8	,2
Қа	О	2	159,7	162,	18	20
рақуыын	рыс	011		1	4	,1

2-кестеде «Тұлпар» АСК - да өсірілетін желісті жылқы тұқымдарының негізгі төрт дене өлшемдері туралы мәліметтер берілді. Алынған дене өлшемдері бойынша деректер мынадай: шоқтығының биіктігі – 158 – 160 см, тұрқының қиғаш ұзындығы 162 см, кеуде орамы 166 см мен 183 см аралығын, жілншік орамы – 18,5-20,4 см аралығын құрады.

Жылқы малының келесі зоотехникалық қасиеті - тірілей салмағы. Жылқының тірілей салмағы - оның денесінің ірілігі мен салмақтылығын дәлелдейтін көрсеткіш. Жылқылардың тірілей салмағын анықтаудың ең дұрыс жолы арнайы мал өлшейтін таразыға өлшеу. Алайда шаруашылықта таразыболмағандықтан, басқа әдісін қолдандық. Мұндай әдістердің ішінде қолайлысы А. Моторин әдісі. «Тұлпар» ат спорты клубындағы желісті жылқы тұқымдарының тірілей салмағы А.Моторин әдісі бойынша есептедік (3-кесте).

3-кесте – Орлов және Орыстың желісті жылқыларының тірілей салмағы

Жылқы атауы	Тұқымы	Кеуде орамы (см)	А.Моторин әдісі бойынша (кг)
Кашмир	Орлов	183	478
Орион	Орлов	183	478
Ливень	Орлов	175	430
Апельсин	Орлов	180	460
Лексус	Орлов	172	466
Ламбада	Орлов	180	460
Памир	Орлов	167	382
Джафар	Орлов	180	460
Ахилес	Орлов	171	406
Герей	Орлов	178	448
Феррари	Орлов	175	430
Кабул	Орлов	184	484

Ансар	Орлов	169	394
Ақтанау-Сайгак	Орыс	162	352
Адмирал	Орыс	184	484
Блик	Орыс	184	484
Павлуша	Орыс	181	466
Самара	Орыс	169	394
Тост	Орыс	168	388
Қарақұйын	Орыс	184	484

«Тұлпар» АСК өсірілетін желісті жылқы тұқымдарының тірілей салмағы А.Моторин әдісі бойынша анықталды [4].

Мұндағы алынған мәліметтер бойынша, 5 бас жылқы жеңіл салмақты, 15 бас жылқы орта салмақты жылқы тұқымдары құрады, ауыр салмақты жылқы тұқымы кездеспеді. Немесе тірілей салмағы бойынша тиісінше 25% жеңіл салмақты, 75% орта салмақтыға жатқызуға болады. Соның ішінде Орлов желісті жылқыларының орташа салмағы – 444,3 кг, ал Орыстың желісті жылқыларында – 436 кг болды.

Малдың зоотехникалық сипаттамасы көбінесе оның биологиялық, шаруашылық ерекшеліктерін, оларды өсіру, азықтандыру, бағып-күту және пайдалану мәселелерін қамтиды. Ал экономикалық тұрғыдан сипаттау, өндірісті бір саласының өзіне тән даму заңдылығын зерттеу, шаруашылық жүргізудің неғұрлым тиімді әдістерін ғылыми дәлелдеу болып табылады [5].

Бұл тұрғыдан келгенде, «Тұлпар» ат спорты клубындағы негізінен желісті жылқылардың зоотехникалық сипаттамасының кейбір көрсеткіштеріне байланысты жасалынған талдау олардың белгілі бір мөлшерде талаптарға сай екенін көрсетті. Дегенмен, бұл деректер алдыға қойған мақсат пен міндеттерге толықтай жауап береді деуге келмейді. Сондықтан бұл бағыттағы алдағы зерттеулер аттарды азықтандыру, күтіп – бағу, жұмыс қабілеттілігі және т.с.с. мәселелермен байланыста жүргізілуі тиіс. Ал жалғасын табатын бұл жұмыстарға жоғарыда біз тоқталған зерттеулердің нәтижелері, алынған деректер алғышарт ретінде негіз болады.

Ғылыми жетекшісі – Ө.С. Султанов, а.и.ғ.к., доцент

Әдебиеттер тізімі

1 Федерация конного спорта Республики Казахстан: официальный сайт – Нұр-Султан, 2016. – URL: <https://kazequestrian.kz/ru/konnyy-sport> (дата обращения: 20.02.2020)

2 Dashper K. Tools of the Trade or Part of the Family? Horses in Competitive Equestrian Sport // SOCIETY & ANIMALS. – 2014. – Volume 22, Issue 4. – P. 352-371.

3 Бегімбетова Г., Исхан Қ. Жылқы шаруашылығы практикумы: оқу құралы. – Алматы: Нұр – Принт, 2014. – 16-22 б.

4 Әкімбеков Б.Р. Жылқы шаруашылығы: Оқулық / ҚР Білім және ғылым министрлігі. - Алматы: Альманах, 2016. – 362 б.

5 Сұлтанов Ө.С., Қуантқан Б. Қазақтың қой шаруашылығы туралы алғашқы ғылыми еңбек // «Сейфуллин оқулары – 11» Респ. ғыл. – теор. конф. (Астана, 24.04.2015): Баяндамалар жинағы. - Астана: С.Сейфуллин ат. агротех.ун-ті, 2015. – 1 том, 1 бөлім. – 194 б.